

STORA KALVÖ

Natur

Grytfjärden är den innersta och därmed den västligaste av de vikar och fjärdar som trasar sönder Åsvikelandet norr om Asköarna. Den har till skillnad från i princip alla andra fjärdar rakt nord-sydlig riktning och domineras mer av inlandsnatur än av skärgårdsnatur; höga och skogbevuxna bergryggar sträcker sig längs med fjärden. Barrskogen reser sig som en mörk, tätt broderad ridå redan vid själva strandkanten. På endast några få ställen finns öppningar i skogen där lövträd och odlingsmark broderar i ljusa färgtoner i det annars mörkt gröna, nästan svarttonade förhänget. Mitt i Grytfjärdens (på sjökortet Kaggebofjärdens) trattlika mynning ligger Stora Kalvö och skyddar såväl fjärden som Skeppsgården från sjö och vind. Stora Kalvö är den största ön i fjärden och vad gäller höjd över havet, natur och vegetation likvärdig med fastlandssidorna.

Högsta punkten på Kalvö ligger 30 meter över havet. Bergryggarna som sveper fram över ön är mäktiga ”flatberg”; 10-15 meter höga peneplan, i väster med lodräta kala sidor som hejdlöst kastar sig ner i odlingsmarken, i öster mjukare lässidor med jordfyllda klippskrevor och mycket vegetation. Vitmossan på flatbergets salsgolv krasar och knastrar under skosulorna en torr sommardag, medan den lövblandade och glesa barrskogen nedanför lockar med ständigt mjuk och fuktig mossa som underlag. Runt om och i den gamla inägomarken dominerar dock lövskog. Spärrekar av imponerande mått visar var markerna varit öppna.

Det vi idag lite slarvigt kallar Stora Kalvö är egentligen två öar; Kalvö i väster och Mjödö i sydost, åtskilda endast av ett smalt sund. Detta sund är nu så uppgrundat att man relativt torrskodd kan gå mellan de båda öarna. En tät och hög vassvägg visar var fritt vatten rann för inte länge sedan och man var tvungen att ta till årorna för att komma över sundet.

Historia

Förhistoria

Eftersom delar av Kalvö ligger så högt över vattnet, betyder det att stora delar stack upp över havsytan redan under senare delen av stenåldern. Under samma tid som merparten av skärgården runt om fortfarande var helt översköld av Littorinahavet. Här -och på nuvarande Asköarna- fanns en yttersta utpost bestående av klippställar, släta som salsgolv, med vid utsikt över det öppna havet i

öst. Att människan under förhistorisk tid drog sin näring även ut detta fiskrika vatten, råder inget tvivel om. Exakt hur och under hur långa perioder vet vi förstås inte. Men på Kalvö kan vi se att det inte endast var några få och tillfälliga besök. Här finns förhistoriska gravar; sammanlagt 15 stensättningar och rösen -eller rester av sådana. Många är imponerande till omfånget. Rösena är alla uppkastade på öns södra ”spets” tillsammans med några runda stensättningar. Det största röset mäter 13 meter i diameter och ca två meter på höjden och är mycket strategiskt placerat på toppen av en bergknalle, strax ovanför den samtida stranden. Utan skymmande vegetation är rösen av den här storleken ofta siluettbildande och synliga vida omkring. Man diskuterar huruvida rösena i havsbandet också var ämnade som någon form av orienteringspunkter, ett slags forntida sjömärken. Stensättningarna är låga och har knappast varit möjliga att navigera utifrån. De återfinns också på Stora Kalvös ”inland” och är såväl runda som rektangulära. På öns nordvästra udde ligger två små och runda stensättningar som ett länets Kap Farväl. De mäktigaste (och märkligaste) lämningarna är de två rektangulära stensättningarna, 23 resp 24 meter långa och åtta meter breda, byggda direkt på flatberget som en öppen och låg skalmur; en ram med en mycket noggrant lagd ytter- och innerkant, som fyllts med mindre sten. Stensättningarnas mitt utgörs av nakna berget. De har ibland felaktigt betraktats som husgrunder. Såväl rösen som runda stensättningar tycks i kustbandet haft en lång användningstid; från andra hälften av bronsåldern och hela järnåldern, medan de rektangulära stensättningarna tycks varit i bruk endast tom järnålderns första hälft.

Vad som timade på Stora Kalvö efter rösebyggarnas tid vet vi ännu inte något om. Fortsatte ön att brukas för säsongssfiske in under medeltid? Var uppehöll man sig då? När slogs de första året-runt-bopålarne i marken? En ö så pass nära fastlandet borde koloniserats relativt tidigt. Läget var skyddat, här fanns gott om betes- och slättermark, det var nära till öppet hav och fiskrika vatten samtidigt som sillen i riklig mängd också gick till inomskärs. Läget i Grytfjärden, just vid inloppet till Skeppsgården kan också ha varit lockande av för oss ännu okänd anledning.

Namn

Kalvö är ett relativt vanligt önamn på såväl väst- som ostkusten. Kalv- kan hänsyfta dels på att ön de facto använts som betesplats för kalvar. Ett namnskick med flera belägg utmed Smålandskusten och med rötter i bebyggelse och brukade marker. Kalv- kan också hänsyfta på avsöndring, avskiljning. Så säger vi ju tex att isberg kalvar, när mindre isblock avskiljs från moderblocket. Stora står alltid i motsatsförhållande till Lilla. Men Lilla Kalvö, numera i Eds socken i Östergötlands län, är knappast mindre än Stora Kalvö ytmässigt. Vad man refererat till när namnbruket uppstod, är oklart.

Jordnatur

All skärgård mellan Flisesund och Idösund hörde under 1400-talet av ålder till Fågelvik. Troligtvis gällde inte detta den absoluta innerskärgården, som ju de båda Kalvöarna ligger i, eftersom de i jordeboken 1544 är registrerade som kronogårdar om ½ mantal vardera. Senare delen av 1400-talet och 1500-talets första hälft var en expansiv period med stor befolkningstillväxt och god ekonomi. Nykolonisation var ett resultat av den goda tiden. Gustav Vasa var en herre med stora ekonomiska krav på sitt underlydande rike. Ett sätt att förmera statens finanser och säkra dess trygghet, var att få så många skattebetalande undersåtar som möjligt. Han uppmuntrade sålunda till fortsatt kolonisation av rikets stora

allmänningar, även skärgården. Huruvida Kalvöarna verkligen togs i bruk under denna tid vet vi inte, bara att de var i drift 1544. Varför de inte hamnat under frälset i denna synnerligen frälsedominerade del av länet är okänt. Öarna tycks förblivit kronogods ända till 1651, när de överfördes på det Königsmarckska grevskapet, liksom det mesta jordagods runt omkring. När grevskapet drogs in 1675, återgick det mesta jordagodset till staten och blev alltså kronogods. Ett sekel senare var Stora Kalvö skattköpt och brukat av en hemmanägare.

Bosättning

Det som lockade de första bosättarna att slå sig ner på Kalvö, var förstås de goda förutsättningarna för boskapsskötsel och fiske, kanske också handel; de i skärgården över allt dominerande näringarna. Enligt boskapslängden från 1627 skattade Stora Kalvö för bla en häst, åtta kor och sex kvigor, en skock får och några svin. Sammantaget en relativt stor, men inte uppseendeväckande stor, boskapsstam för att vara i skärgården. Det mest påfallande i boskapslängden från 1627 är emellertid att man också skattar för ½ tunna utsäde. Denna uppgift berättar att Kalvö var en av ytterst få öar som vid denna tid hade öppen åker. De andra var Hasselö, Sladö, Björkö och Rätö.

Eftersom Kalvö förblir en ensamgård förrättas aldrig storskifte eller laga skifte, inga kartor upprättas och inga värderingar av vare sig marker som byggnader görs. Inte heller finns någon avmätning inför skattläggning från 1600-talets slut. I handlingarna till en rågångsutstakning 1909 hänvisas till en karta upprättad 1788 över Bredvassa och Holm. Denna karta finns emellertid inte i lantmäteriets arkiv. I skatteuppbördslängden från 1814 kan vi i alla fall inhämta, att det detta år fanns två hushåll på ön med tillsammans 12 vuxna personer.

Den äldsta och enda lantmäterikartan över Stora Kalvö är daterad 1859. Detta år gjorde en lantmätare sig hemmastadd på Stora Kalvö, för att upprätta en arealavmätning av ½ mantal kronoskatte hemman Kalvö. Även om många frågor lämnas obesvarade, berättar kartan hur det såg ut på Kalvö med Mjödö vid 1800-talets mitt: Båda öarna utgjorde tillsammans en odelad jordregisterenhet, trots att de är två individuella öar, åtskilda av ett brett sund. En bebyggelseklunga finns utritad på vardera ön. På Kalvö låg sedan urminnes tider huvudgården, medan bebyggelsen på Mjödö är en sentida lägenhet under Kalvö. Båda boställena ligger på samma platser som idag. Åkermarken och merparten ängsmark är samlad runt bebyggelsen, men det finns gården även på andra delar av framför allt Kalvö. Inägnas storlek och läge överensstämmer med odlingsbilden på 1945 års ekonomiska karta, med undantag av Stora Kjukan som vid 1800-talets mitt nyttjades som ängsmark, men senare bröts till åker. Åkergårderna var stora och väl hägnade. Djuren betade på skogen och på öar och holmar runt om. Det mesta ter sig alltså ganska likt de båda kartbilderna emellan - med ett stort undantag. Gloet på Kalvö var 1859 mångfalt större än 1945; det når ända upp till ladugårdens baksida. Man kan undra hur det såg ut vid högvatten. Nyttvättade stallgolv?

Den öppna åkermarken var betydande till arealen för att vara i Smålands skärgård. Under 1950-talet utgjorde fortfarande åkerarealen 11,5 ha och gården rymde två hästar och åtta nötkreatur.

Kalvö förblev en helt odelat gård ända till 1900-talets början, då hustomten med tillhörande potatisland på Mjödö styckades av. Som påpekats har vare sig skiften

eller hemmansklyvning splittrat den ursprungliga gården i mindre brukningsenheter. Möjligtvis är bebyggelsen på Mjödö ett resultat av ett arvsskifte; kanske två bröder bodde på var sitt boställe men brukade marken gemensamt. Kanske fördelade man arbetsuppgifterna så att den ene fisakde och den andre brukade jorden? Troligast är dock att det ursprungligen var en lägenhet för en arbetskarl på gården eller hantverkare med dagsverkesplikt.

Fiske

Kalvö ger mycket mer intryck att vara en jordbruksfastighet på en skärgårdsö, än en fiskedominerad ö i inlandet. Men i självhushållnings tider var även fisket viktigt för att trygga den dagliga spisen. Den äldsta fiskestatistik som upprättats i vårt land är från 1880 och i den antecknas en fiskare med en strömmingsnot och en båt på Kalvö. Inga uppgifter om ålfiskare eller ålfiskeredskap. Den ringa redskapsmängden visar att det rörde sig om fiske till husbehov. Att fisket levtt kvar som en viktig ingrediens i ett blandat näringsliv, visar siffror från 1961; en yrkesfiskare och en binäringsfiskare är då verksamma på fastigheten, dvs en på Kalvö och en på Mjödö.

Moderna tider

Stora Kalvö var en av de sista -om inte den sista- åretruntbebodda ön i skärgården att elektrifieras. År 2001 kunde strömmen från en sjökabeln kopplas in. De små solpanelerna och gasolaggregaten hade dess förinnan i och för sig tillsammans försett lampor, kylskåp och vattenpump med ström, men nu är tillgången obegränsad och man kan som alla andra skaffa frysbox och andra elslukande apparater.

Bebyggelsen

Att jordbruket varit viktigt, märks tydligt än idag. Det första blicken möter efter att ha förtöjt båten i hamngloet, är långsidan av en väldig ladugård. Byggnaderna på Kalvö bildar tillsammans en utpräglad bondgård, omgiven av åkermark i tre väderstreck och där bakom skog och bete. Bostadshuset ligger högst upp i den mjuka slänten ner mot saltsjön. Två flygelbyggnader något nedanför avskiljer mangårdsdelen från fägårdsdelen på nästan klassiskt centralsvenskt sätt. Man anar en strävan till tänkande enligt centralaxelprincipen, dvs att bostadshusets entre, som är placerad mitt i långfasaden, ligger linje med uppfartsvägen och den entre som på torra land motsvaras av grinden, men här utgörs av hamnen och bryggan. Bostadshuset är uppfört omkring 1870, troligen också ladugården, som i så fall uppfördes på samma plas som den gamla - eller också byggdes den gamla om radikalt. Båda byggnaderna är mycket goda representanter för sin tid; höga, resliga och med en air av burgenhet, falurött trä under lertegeltak och vita snickerier som bryter av precis lagom. Den norra flygel- byggnaden är äldre, inte omöjligt 100 år äldre. Den finns markerad på kartan från 1859. Eventuellt är detta den fd mangårdsbyggnaden, den som föregick den nuvarande. Strukturerna brukar i sådana sammanhang vara mycket sega. Det finns inget som talar för att bebyggelsen på Kalvö någonsin skulle legat på något annat ställe än idag, inte hellre hamnen eller den odlade marken.

Också på Mjödö reser sig flera faluröda hus ur den mjuka slänten ner mot saltsjö, bod och brygga. Tillsammans med brygga, vattenspegel och de närmast liggande

öppna ytorna bildar de sinnebilderna för en lägenhet eller mindre gård i skärgården. Bostadshuset byggdes ursprungligen som en liten enkelstuga, med gaveln vänt vänd mot sjön. Det är markerat på kartan från 1859. Runt sekelskiftet 1900 utökades stugan med en vinkelbyggd tillbyggnad och försågs med en tidsenlig glasad veranda. Ekonomibygnaderna är av varierande ålder, överlag försiktiga i proportionerna och rödstruktura med vita snickerier.

Dagsläget

Skärgårdsjordbruk är inte längre lönsamma, och det gäller även Stora Kalvö med Mjödö. På 1960-talet försvann de sista mjölkossorna. Inte heller är inomskärsfiske en lysande affär. Som så många, för att inte säga flertalet, andra skärgårdshemman har den traditionella näringsbasen ersatts med någon eller några moderna inkomstkällor.

De forna odlingsmarkerna växer sakta men säkert igen. Stora gamla spärrekar är kring- och övervuxna av snabbväxande sly. Också gloet har vuxit igen, det är idag bara en bråkdel av vad det var för 150 år sedan: den välgödslade landvinningsmarken ligger idag i långträda.

Kalvö är trots alla dessa dystropier bebodd året runt och nu lyser glödlampor obehindrat i fönstren under den mörka årstiden. Som den sista av de bebodda öarna fick Kalvö el via elkabel från fastlandet i 2000-talets första skälvande år. .

Mjödö är sedan flera år fritidsbostad.

Skydd och förordningar

Klass I, Natur i östra Småland

Litteratur

Lantmäteriets arkiv

Kalmar läns museums arkiv

Fräsegodsen i Sverige under storhetstiden. Johan Almquist 1976

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883

Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén 2001

Rösen, ristningar och riter. Dag Widholm 1998

Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997

Småländska skärgårdsnamn. Ivar Modeer 1933

Liv och leverne i Eds skärgård. Torsten Gustavsson 1981

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883